

З іншого боку, проповідницька діяльність, хоч і незначної кількості (160 осіб із 590 невозз'єднаних, решта – 430 священників і чернецтва були репресовані і засуджені на 10 років позбавлення волі), підпільного духовенства ГКЦ та посередницька нелегальна місійно-катехична й організаційна праця жіночого чернецтва забороненої Церкви, як, зрештою, й саме їхнє існування, були викликом сталінському режимові і Московському Патріархату та стримували возз'єднане духовенство і парафіян від динамічного «оправославнення» у західноукраїнських областях України.

Список використання джерел

1. Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.), ф.р. 231, оп.6, спр. 532.
2. Андрухів І. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки: Історико-правовий аналіз / І. Андрухів. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. – 432 с.
3. Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.), ф.р.1332, оп.2, спр. 3.
4. Держархів Тернопільської обл., ф.р.3240, оп.1, спр. 1.
5. Держархів Львівської обл., ф.р.1332, оп.1, спр. 1.
6. Держархів Львівської обл., ф.р.1332, оп.2, спр. 3.
7. Держархів Тернопільської обл., ф.П.1, оп.1, спр. 1454.
8. Держархів Львівської обл., ф.П.3, оп.1, спр. 212.
9. Сергійчук В. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / Володимир Сергійчук. – Київ: Дніпро, 2001. – 492 с.
10. Держархів Львівської обл., ф.р.1332, оп.2, спр. 2.
11. Держархів Львівської обл., ф.р.1332, оп.2, спр. 6.
12. Держархів Тернопільської обл., ф.П.1, оп.1, спр. 283.
13. Держархів Тернопільської обл., ф.П.1, оп.1, спр. 585.

Yaroslav Stotckyi

TRANSFORMATION PROCESS OF UGCC CLERGY AND PARISHES INTO ROC IN GALICIA REGIONS OF UKRAINE IN 1945–1946.

The article investigates the process of conversion of Greek Catholic clergy and parishes to Russian Orthodoxy; role and methods in this 'so called' reunion of ROC authorized council representatives in Galicia regions with ROC clergy.

Key words: *clergymen, parishes, churches, Greek Catholics, orthodox, authorized representative, process.*

Елла Бистрицька (м. Тернопіль)

ОСОБЛИВОСТІ КАНОНІЧНОГО СТАТУСУ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ПОЛЬЩІ (1944–1948 РР.): ІСТОРИЧНІ РЕФЛЕКСІЇ

У статті аналізується комплекс заходів, які здійснили Московський Патріархат за участю радянських і польських органів влади щодо зміни канонічного статусу Православної церкви у Польщі з метою встановлення контролю над її діяльністю.

Ключові слова: *Православна церква у Польщі, Польська православна церква, Московський Патріархат, митрополит Діонісій, Г. Свентковський.*

Загострення соціально-політичної ситуації в Україні, що призвело до масових протестів наприкінці 2013 р. й мало своїм продовженням brutальне втручання у внутрішні справи України аж до анексії Криму з боку Російської Федерації та розв'язання війни в Донецькій і Луганській областях, актуалізувало проблему формування національно зорієнтованої церкви. В цих умовах підпорядкування Української православної церкви (далі – УПЦ) Московському Патріархату (далі – МП) виявило абсурдність її нинішнього канонічного статусу. Ініційовано процес об'єднання православних церков в Україні. Попри існуючі високі соціальні очікування, досвід виходу з-під юрисдикції МП інших православних церков свідчить про довготривалість цього процесу та втручання множини політичних чинників. Російська держава завжди опікувалась цілісністю МП і зміцненням його впливу за кордоном. Це питання набрало політичного значення, оскільки церква використовувалася як важливий канал трансляції великодержавної ідеології для забезпечення інтересів Російської імперії, згодом СРСР на протегованих територіях.

В історії взаємин Київської митрополії і МП особливе місце належить Польській Православній церкві (ППЦ)*, етнічну основу якої становили українці внаслідок зміни кордонів, зокрема Ризького договору 1921 р. Здобуття автокефального статусу ПЦП мало драматичний перебіг, оскільки призвело до вбивства митрополита Георгія (Ярошевського), що підкреслило глибину протиріччя між національно зорієнтованим духовенством і промосковською партією в самій Церкві. Проте дарований Константинопольським патріархом Томос 13 листопада 1924 р. про автокефалію ПЦП нагадав православному світу про порушення церковних канонів з боку МП у 1686 р. і неправомірність підпорядкування Київської митрополії МП: «...перше відділення від Нашого Престолу Київської Митрополії й залежних від неї Православних Митрополій Литви та Польщі, а рівно ж прилучення їх до Святої Московської Церкви наступило не за приписами канонічних правил, а також не дотримано всього того, що установленно відносно повної церковної автономії Київського митрополита, який носив титул Екзарха Вселенського Престолу» [1]. Під впливом МП митрополит Київський втратив титул екзарха Константинопольського Патріархату, а Руська церква була позбавлена прав повної церковної автономії. Стверджуючи автокефальний устрій ПЦП після детального розгляду і обговорення на двох засіданнях Святійшого Синоду, як зазначено у Томосі, Константинопольський патріарх відновив історичну справедливість для частини Київської митрополії. З точки зору канонічного права Томос створив прецедент надання автокефального устрою колишнім єпархіям Київської митрополії, які в силу історичних обставин набули форм церковних інституцій та інших державно-територіальних меж.

Подальші події, які розгорнулися навколо ППЦ після Другої світової війни, свідчили про бажання МП зберегти межі свого впливу й співпадали з інтересами інших учасників процесу – польським і радянським урядами, для яких Православна церква була інструментом вирішення ряду політичних завдань. Надання автокефального устрою ППЦ з одночасним збереженням впливу МП на цю Церкву є предметом зацікавлення насамперед з точки зору методів і механізмів вирішення цього питання.

Документи з Государственного архива Российской Федерации засвідчують, що Рада у справах РПЦ (далі – РСРПЦ) під керівництвом Г. Карпова на тлі стратегічного завдання витіснення католицизму з країн Східної Європи, підтримувала точку зору російських ієрархів про повернення ППЦ у юрисдикцію Московського Патріархату†. Інтереси радянського керівництва і духовенства співпадали. ППЦ створила небезпечний прецедент засудження дій 1686 р., коли Київська митрополія була вилучена з канонічного підпорядкування Константинопольського Патріархату й передана Московському Патріархату. У період 1944–1948 рр. – інтенсивного зміцнення МП шляхом приєднання православних церков і громад закордоння, автокефальність ППЦ була зайвим нагадування політичної заангажованості об'єднавчих процесів. Адже підпорядкування МП гарантувало встановлення

*У науковій літературі вживається дві назви цієї інституції – Православна церква у Польщі та Польська православна церква. Авторка вважає правомірним у викладі подій до 1938 р. вживати назву Православна церква у Польщі (ПЦП), оскільки вона фігурує у польських урядових документах та церковних, зокрема Томосі Константинопольського патріарха від 1924 р. Польськими урядовими документами 1938 р. буда закріплена назва Польська православна церква (ППЦ), яка використовувалась й у радянських документах досліджуваного періоду.

† Звертає на себе увагу таємний документ, який початково мав назву «Довідка про Польську атокефальну православну церкву», а згодом – «Робочі матеріали Ради у справах РПЦ про становище православної церкви у Польщі, проголошення автокефалії, можливості переходу ППЦ в юрисдикцію Московського патріархату та ін.», датований березнем 1945 р. У третьому розділі документу «Розпад польської автокефалії» зазначається, що питанням юрисдикції ППЦ цікавився польський уряд у Лондоні, спрямувавши свій запит у 1942 р. Патріаршому Місцеблостителю РПЦ митрополиту Сергію. Останній відповів, що ППЦ у західних областях України і Білорусії втратила чинність внаслідок приєднання цих територій до складу СРСР у 1939 р. «Що стосується православних віруючих, які проживають власне у Польщі, то питання їхньої автокефалії – справа майбутнього» [2, арк. 51]. Уточнена назва документу і наявність четвертого розділу «Про можливості підпорядкування польський єпархій юрисдикції Московського патріархату» вказують на роботу відомства К. Карпова у відповідному напрямку.

контролю над православними церквами, які у такому разі перетворювалися на вагомий чинник підтримки прорадянських урядів у країнах Східної Європи, зокрема й Польщі.

Навесні 1945 р., ще до капітуляції Німеччини, посольство СРСР у Варшаві розпочало підготовку діалогу між ППЦ і РПЦ, керуючись інформацією, що «наші польські друзі визнають необхідність приєднання Польської православної церкви до Московського патріархату» [2, арк. 89]. Куратором церковних питань у польському уряді був міністр юстиції Г. Свентковський [5, арк. 97]. Саме його прізвище фігурує у більшості документів, пов'язаних зі становищем церковних організацій у Польщі*. З ним активно консультувалися співробітники радянського посольства у Варшаві. Міністр юстиції неодноразово виїжджав до Москви, де мав зустрічі з Г. Карповим та І. Полянським.

Наприкінці 1945 р. Г. Свентковський не мав чіткої відповіді на питання про збереження чи ліквідацію автокефалії ППЦ, про що за результатами розмови повідомляв радник радянського посольства [4, арк. 88]. До середини 1946 р. польський уряд підтримував «приєднання православної церкви в Польщі до Московського патріархату», лише з умовою відтермінування цього акту у зв'язку з сеймовими виборами, які планувалося провести восени [2, арк. 89]. Проте під час передвиборчої кампанії, яка проходила в умовах гострої політичної боротьби, остаточно сформувалася позиція польського уряду щодо Православної церкви. Питання статусу ППЦ обговорювалося у форматі Г. Карпов – І. Полянський – Г. Свентковський 13 листопада 1946 р. у Москві. Міністр юстиції висловив принципову позицію уряду, так і свою власну думку, про необхідність збереження автокефалії ППЦ за будь-яких умов. При цьому він послався на традицію створення автокефальних церков у національних державах, зокрема на статус Грузинської церкви в межах СРСР [5, арк. 39–40].

Г. Свентковський запропонував компромісне вирішення проблеми, яке, за умови збереження канонічного статусу автокефалії де-факто, відкривало шлях для безпосереднього впливу російської ієрархії на діяльність ППЦ. Він акцентував увагу на відсутності молитовно-канонічного спілкування між РПЦ і ППЦ, що, на його думку, бажано ініціювати Московському Патріархату. А відтак, обрати главою ППЦ «зі свого складу єпископа, росіянина за національністю, з хорошою богословською освітою», особу, якій найбільше довіряє патріарх Алексій. Г. Свентковський наголосив на тому, що обраний патріархом Алексієм єпископ повинен вийти зі складу Російської церкви і стати громадянином Польщі. Ним одразу висловлене застереження щодо ситуації з Чеською православною церквою, яка була менш чисельною, ніж ППЦ† [5, арк. 40].

Політична мотивація представника польського уряду була взята до уваги й РСРПЦ рекомендувала Московському Патріархату зняти вимогу ліквідації автокефалії ППЦ [8, арк. 110]. Таким чином, питання возз'єднання ППЦ і РПЦ з огляду на позицію польського уряду, донесену Г. Свентковським, знято у листопаді 1946 р.

Альтернативну позицію щодо канонічного устрою ППЦ зайняв її очільник митрополит Варшавський Діонісій. Після капітуляції Німеччини він повернувся у Варшаву й намагався з'ясувати стосунки між ППЦ і РПЦ. Між ним і патріархом Алексієм відбувся обмін телеграмами. Також митрополит через посольство СРСР у Варшаві передав лист для патріарха, у якому просив особистої зустрічі з ним у

* Питаннями релігійних культів у складі польського уряду займалося Міністерство громадської безпеки, яке очолював однопартієць і соратник Ст. Миколайчика. Департамент у справах культів у складі цього міністерства очолював Деменчук, який, як випливає з радянських документів, за відсутності досвіду роботи з деяких питань консультувався зі Г. Свентковським. Останній мав доручення від прокомуністичної частини уряду здійснювати неофіційне керівництво департаментом у справах культів з огляду на відмінне розуміння місця і ролі церковних організацій у державному будівництві.

† Питання статусу Чеської православної церкви остаточно вирішено на початку 1946 р. Її очолив на правах екзарха Московського Патріархату, архієпископ Празький і Чеський Єлевферій, колишній єпископ Ростовський.

Москві. Одночасно повідомляв про намір відвідати патріарха Калістрата у Грузії [2, арк. 88 зв.]. На відміну від єпископа Тимофія, митрополит Діонісій прагнув не ліквідації автокефалії, а її збереження, на що вказував текст листа [2, арк. 89–90].

26 січня 1946 р. патріарх Алексій запропонував митрополиту Діонісію відмовитися від автокефалії ППЦ, яка, на його переконання, була встановлена незаконно [6, арк. 110]. У Москві готувалися до скасування дії Константинопольського Томосу 1924 р. За цих умов діяльність митрополита Діонісія лише створювала зайві конфліктні ситуації, що утруднювали вирішення цього питання.

У МЗС СРСР настійно рекомендували відомству Г. Карпову звернути увагу на жваве листування між патріархом Алексієм і митрополитом Діонісієм, що вважали недоцільним, як і приїзд останнього до Москви, а також підтримували ув'язнення митрополита*. На відміну від дипломатів, Г. Карпов вважав політично недоцільним влаштовувати суд над митрополитом Діонісієм, оскільки до відповідальності необхідно притягнути й єпископа Тимофія. Навпаки, він пропонував використати компромат з метою «примусити їх підготувати питання до якнайшвидшого приєднання Польської церкви до Московського патріархату і з власної ініціативи (курсив наш – Е. Б.) поставити це питання перед Московським патріархатом» [7, арк. 286].

19 січня 1947 р. у Польщі пройшли сеймові вибори. Влада залишилася в руках РРП, яка в умовах розгортання «холодної війни» вжила низку радикальних заходів для придушення опозиційних сил. Своє бачення вирішення конфлікту між ППЦ і МП Г. Свентковський виклав у доповідній записці на ім'я колишнього прем'єр-міністра Польщі Е. Осубки-Моравського. Він проаналізував фактичне й правове становище ППЦ, обґрунтував необхідність збереження автокефального статусу церкви й запропонував шляхи подолання кризи [2, арк. 133–142]. Корінь проблеми міністр юстиції вбачав в ігноруванні довоєнним урядом позиції РПЦ, яка не погодилась з рішенням Константинопольського патріарха про надання Православній церкві у Польщі автокефалії. Відтепер належало відновити діалог ППЦ з Московським Патріархатом під кураторством уряду. Оскільки Г. Свентковський вважав митрополита Діонісія головною перешкодою врегулювання міжцерковного конфлікту, то запропонував єпископа Тимофія як представника ППЦ для узгодження позицій з РПЦ. План міністра передбачав обговорення двох питань – визнання автокефального статусу ППЦ з боку Московського Патріархату і узгодження кадрових переміщень у ППЦ. Вирішення зазначених питань уможлиблювало скликання Всепольського собору ППЦ за участю делегації уряду та делегації від РПЦ з метою обрання нового очільника церкви і статуту ППЦ. Завершальним пунктом плану Г. Свентковського було затвердження польським урядом рішень собору, що надавало їм юридичної сили [2, арк. 142].

У березні 1947 р. своє бачення нормалізації відносин між ППЦ і РПЦ Г. Свентковський виклав раднику радянського посольства у Варшаві В. Яковлеву. РС РПЦ підтримувала прискорене вирішення означеного кола питань й отримала підтримку Ради Міністрів СРСР [3, арк. 157].

Офіційна відповідь Г. Свентковському і віце-міністру міністерства громадської адміністрації Польщі В. Вольському РС РПЦ була підготовлена наприкінці липня 1947 р. Лист мав інформаційно-рекомендаційний характер, а насправді визначав послідовність дій і роль кожної сторони у розв'язанні проблеми. Г. Карповим пропонувалось наступне: 1. Польська православна делегація, прийнята патріархом Алексієм, звернеться з проханням відмінити рішення Синоду РПЦ на заборону ППЦ.

* У Москві володіли інформацією про відносини митрополита Діонісія з нацистським окупаційним урядом у Польщі, підтримку ним Української автокефальної православної церкви, зведення в сан архієпископа Полікарпа (Сікорського) і призначення його адміністратором в Україні. Підтримка автокефального руху дискредитувала особу митрополита в очах радянського керівництва й зробила непридатною для співробітництва.

Цей пункт був узгоджений з патріархом, який уже не наполягав на об'єднанні церков і погоджувався на визнання автокефалії ППЦ. 2. Після звернення православної громадськості Польщі до польського уряду з вимогою відсторонити від управління церквою митрополита Діонісія «як особи, яка співпрацювала з німцями», уряд прийме це рішення й створить тимчасовий орган управління ППЦ. Останній направить делегацію до МП для обговорення питань подальшої життєдіяльності ППЦ. 3. Уникати арешту і суду над митрополитом Діонісієм, що могло викликати негативний резонанс у церковних колах. «...було би правильним представнику польського уряду викликати Діонісія і запропонувати йому усамітнитись у монастирі» [8, арк. 170–171].

У відповідності з цим планом, польський уряд в особі В. Вольського запропонував митрополиту Діонісію скласти з себе повноваження й отримав категоричну незгоду з боку останнього [8, арк. 5]. Наприкінці лютого 1948 р., після проведених обшуку і допиту, на митрополита накладено домашній арешт, який жодним чином не вплинув на його рішення [8, арк. 4].

Згідно із результатами слідства, польський уряд на підставі декрету «Про ставлення держави до Польської автокефальної православної церкви» (1938 р.) рішенням від 6 квітня 1948 р. відсторонив митрополита Діонісія від керівництва ППЦ, як такого, що своїми діями порушив присягу президенту. Одночасно призначено Тимчасову раду з управління Православною церквою у складі 7 осіб, серед яких був єпископ Тимофій. Беручи до уваги рекомендації Г. Карпова, в польському уряді не планували проведення суду над митрополитом. Місцем його ізоляції був обраний монастир у Яблочині.

У зв'язку із запланованим проведенням у Москві наради глав православних церков у липні 1948 р. РС РПЦ форсувала події, пов'язані зі статусністю ППЦ. У середині квітня Г. Карпов звернувся в МЗС СРСР з проханням «забезпечити якнайшвидше», через посольство у Варшаві, звернення Тимчасової ради ППЦ до Московського Патріархату про прийом польської церковної делегації. Зустріч матиме наслідком, звертав увагу Г. Карпов, «визнання автокефалії, що необхідно зробити обов'язково до наради, оскільки цим буде забезпечено присутність на нараді самостійної національної церкви, в чому ми зацікавлені (маючи на увазі голосування)» [8, арк. 8].

19 червня 1948 р. польська православна делегація, очолювана єпископом Тимофієм, прибула до Москви й 21 червня була прийнята патріархом Алексієм [9, с.16]. Текст звернення вказував, що до «Матері Російської Церкви» звернулася *Польська автономна церква* (курсив наш – Е. Б.), яка визнала неканонічність Томосу Константинопольського Патріархату від 13 листопада 1924 р. (№ 4588) й просила РПЦ про надання їй автокефального статусу [10, с. 43]. А наступного дня, 22 червня, відбулося засідання Синоду РПЦ, на якому прийнято постанову про самостійність ППЦ: «1. Беручи до уваги відмову Польської церкви від її неканонічної автокефалії, Святійший Патріарх і Священний Синод нині ж відновлюють з нею канонічне молитовне спілкування й надають їй право на повне самостійне управління. 2. Після затвердження Собором єпископів Православної Російської Церкви автокефалії Польської церкви, Польська церква обирає Главу своєї Церкви. До цього часу Польська Церква отримує устрій, згідно з канонами для автокефалії» [11, с. 44]. З метою зміцнення кадрового складу ППЦ 25 червня члена делегації протоієрея Михайла (Кедрова) уведено в сан єпископа Вроцлавського [9, с. 17].

У цьому діалозі двох Церков особа митрополита Діонісія, який наполягав на канонічності Константинопольського Томоса 1924 р., була зайвою. ППЦ офіційно відмежувалася від митрополита й повідомила членів Синоду РПЦ про припинення з ним та його послідовниками молитовного і літургійного спілкування, згадування його імені як Предстоятеля. Таким чином, 25-літній конфлікт між РПЦ і ППЦ формально був вичерпаний навіть без участі Константинопольського патріарха. На нараді глав православних церков 8–11 липня 1948 р. у Москві серед восьми інших була

представлена автокефальна ППЦ. Польська делегація підтримала усі постанови, запропоновані Московським Патріархатом, зокрема, програму боротьби із Ватиканом та протистояння екуменічному руху.

Таким чином, проблема канонічного статусу ППЦ у повоєнний час мала яскраво виражений політичний характер. У скасуванні дії Константинопольського Томосу 1924 р. були зацікавлені усі сторони, які брали у цьому участь: РС РПЦ, МП і уряд Польщі. Функції «мозкового центру» і координатора процесу унормування канонічних зв'язків між РПЦ і ППЦ виконувала РС РПЦ. Одне з головних завдань якої полягало у використанні міжнародних зв'язків МП для забезпечення ретрансляції радянської системи цінностей у країні «народної демократії», зокрема й Польщу, церковними каналами. З цією метою формувалася комплекс заходів для створення лояльної ППЦ щодо МП.

Відомством Г. Карпова, яке працювало у взаємодії з МЗС СРСР, враховувалися соціально-політичні й церковно-релігійні обставини життя Польщі, відповідно первинний план об'єднання РПЦ і ППЦ зазнав змін. ППЦ зберегла автокефальний статус, проте за умови анулювання Константинопольського Томосу. Відтак був встановлений контроль МП над ППЦ. Лояльність ППЦ гарантували кадрові зміни, зокрема відсторонення від управління митрополита Діонісія і призначення проросійських симпатиків. З церковно-канонічної точки зору отримання автокефалії від «Церкви-Матері», якою вважала себе РПЦ, сприяло зміцненню авторитету МП. Томос 1924 р., який визнавав неканонічність акту підпорядкування Київської митрополії Московському Патріархату у 1868 р., втратив чинність. Польський уряд, у якому більшість належала прокомуністичним партіям, запроваджував соціалістичну модель управління, що викликало гострий спротив партій, костелу, населення загалом. На цьому тлі унормування діяльності ППЦ як церкви, яка об'єднувала національні меншини, було одним з важливих політичних завдань. Польська влада прагнула до створення підконтрольної церковної інституції. У цьому питанні зберігалася наступність політики «демократичної Польщі» щодо Православної церкви з попередніми урядами.

Список використаних джерел

1. Патріарший і Синодально-Канонічний Томос Вселенської Царгородської Патріархії від 13 листопада 1924 р. про визнання Православної Церкви в Польщі Церквою Автокефальною. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Патріарх_Григорій_VII.
2. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГА РФ), ф. 6991, оп. 1, д. 17.
3. Архив внешней политики Российской Федерации (далі – АВП РФ), ф. 0122, оп. 27, п. 195, д. 7.
4. АВП РФ, ф. 0122, оп. 27, п. 196, д. 8.
5. ГАРФ, ф. 6991, оп. 2, д. 10.
6. ГАРФ, ф. 6991, оп. 1, д. 149.
7. ГАРФ, ф. 6991, оп. 1, д. 129.
8. ГАРФ, ф. 6991, оп. 1, д. 421.
9. Журнал Московской патриархии. – 1948. – № 7 (июль).
10. Ведерников. А. Внутреннее дело Польской Православной Церкви / А. Ведерников // Журнал Московской патриархии. – 1950. – № 8 (август). – С. 40–48.
11. Акт о воссоединении Польской Православной Церкви с Русской Православной Церковью и о даровании ей автокефалии / Журнал Московской патриархии. – 1950. – № 8 (август).

Ella Bystrytska

FEATURES OF THE CANONICAL STATUS OF THE ORTHODOX CHURCH IN POLAND (1944–1948)

This article analyzes a set of archival documents of the State Archive of the Russian Federation, on which the plans found by Soviet and Polish authorities to change the canonical status of the Orthodox Church in Poland, in order to establish control over its activities.

Key words: *Orthodox Church in Poland, the Polish Orthodox Church, Moscow Patriarchate, Metropolitan Dionysios G. Svyentkovskyy.*